

Luottamus ja vastuu tiedeyhteisön elinehtona

Keijo Virtanen

Yliopistotutkijan ja -opettajan sekä heidän mukanaan koko tiedeyhteisön elämä on tätä nykyä kuin nuorallatanssia. Tehtävänä on luoda uutta tietoa, etsiä totuutta ja välittää nämä tavoitteet myös opiskelijoille. Tämä ei kuitenkaan enää riitä. Niin meillä kuin muuallakin sekä yksittäisen tutkijan että koko akateemisen yhteisön arvo mitataan yhä enemmän kyvyllä hankkia ulkopuolista rahoitusta. Ajatellaan ja myös edellytetään, että tätä kautta tiedeyhteisö hyödyttää välittömimmin koko kansantalouden kilpailukykyä, hyvinvointia, teollisuutta ja yritystoimintaa sekä tuottaa rahoittajille myös parhaiten voittoa. Samaan hengenvetoon on kuitenkin heti alkuun todettava, että yliopistot sen paremmin Suomessa kuin ulkomaillaakaan eivät tule tänä päivänä toimeen ilman ulkopuolista rahoitusta.

Mutta kun yliopistotutkijaa tällä tavoin vedetään kahteen vastakkaiseen suuntaan, on luonnollista, että myös toiminnan periaatteet ovat tulleet yhä keskeisemmiksi. Tutkimuksen etiikasta, moraalista ja pelisäännöistä esitetään näkemyksiä lähes kaikissa uusissa tiede- ja tutkimuspoliittisissa asiakirjoissa. Suomessa julkista keskustelua ovat lisäksi kiihdyttäneet viime aikoina esiin tulleet väärinkäytökset ja rikosepäilyt tutkimusrahojen käytöstä. Kyse on siitä, että varoja ei käytetä siihen, mihin ne on osoitettu, mutta myös ja ennen kaikkea siitä, että tutkimustyön sisältö on vaarassa muuttua pinnalliseksi ja jopa tarkoitushakuiseksi.

On tietenkin arvovalinta, mitä tai ketä tutkija palvelee ja missä on oikean ja väärän raja. Itse lähden Aristoteleen jo 2300 vuotta kestäneistä ajatuksista. Hänen mukaansa ihmisen erottaa kaikista muista kuun alapuolisen maailman elävistä olennoista järjellisyys. Järjellisyys näkyy sekä ihmisen omassa toiminnassa että hänen yhteisössään. Ihminen on luonnostaan yhteisössä elävä olento. Jotta ihmiselle ominainen voi toteutua hyvin, hänen on kuuluttava johonkin yhteisöön. Se on myös yksilön etu ja hänen toimintansa edellytys.

Aristoteles luokittelee ihmiset neljään luonnetyyppiin: 1) hyviin eli niihin, jotka tietävät, mikä on hyvää, toimivat oikein ja joilla ei ole huonoja haluja, 2) vahvatahtoisiin eli niihin, jotka niin ikään tietävät, mikä on hyvää ja toimivat oikein, mutta joilla on huonoja haluja, 3) heikkoluontoisiin, jotka myös tietävät, mikä on hyvää, mutta toimivat väärin, koska eivät kykene liiallisten huonojen halujen vuoksi pitämään kiinni oikeista valinnoistaan, ja 4) huonoihin, jotka eivät edes tiedä, mikä on hyvää vaan toteuttavat johdonmukaisesti jotakin huonoa päämäärää.

Ääriluonteet, hyvät ja huonot, ovat Aristoteleen mukaan harvinaisia. Suurin osa ihmisistä kuuluu kahteen keskimäiseen tyyppiin. Yhteisön tehtävä on tasoittaa eroja sekä luoda toimintamallit ja pelisäännöt. Tämä ajattelutapa sopii myös yliopistoihin. Niissäkin eri alojen spesialistien on menestyäkseen sovittava työnjaosta ja kyettävä yhteistoimintaan. Tämän ei sinänsä tarvitse estää sitä hallitsevaa nykyparadigmaa, jonka mukaan ihminen on luonnostaan itsekeskeinen ja hänen täytyy saada toteuttaa yksilöllisyytensä. Uusliberalistinen individualismi lähtee siitä, että ihmisellä tulee olla oikeus soveltaa omaa käsitystään hyvästä elämästä - kunhan se ei aiheuta haittaa muille yhteisön jäsenille, voisi lisätä.

Tieteen sisäinen muutos

On selvää, että tiedeyhteisön jäsenten tulee toimia sovittujen pelisääntöjen mukaan. Tiedekenttä on kuitenkin muuttunut nopeasti hyvin hajanaiseksi. Yliopistot kouluttavat massoittain ihmisiä. Niissä myös tutkitaan intensiivisesti, mutta oikeiksi koetut ja lisäpanostuksia vaativat alat määritetään aiempaa enemmän tiedeyhteisön ulkopuolelta. Tulosodotukset tutkintomäärineen ja referee-julkaisuineen muuttavat niin ikään tieteellisen tiedon luonnetta. Tutkija ei ole enää vastuussa työstään vain oman alansa tiedeyhteisölle tai akateemiselle maailmalle yleensä, vaan hän joutuu ottamaan huomioon niin julkisten kuin yksityistenkin rahoittajien odotukset ja vaatimukset.

Kuvaavaa on ollut havaita, että kilpailukyky, työllistämisaikutukset, yhteiskunnallinen merkitys ja muut vastaavat iskusanat ovat nyt keskeisiä yliopistoille annettuja tehtäviä. Yritys- ja teollisuusrahoituksen ohella myös valtiolta yliopistoille tuleva budjettirahoitus on joka vuosi entistä korvamerkitämpää. Syytä on olla valppaana ja huolissaan myös siitä, etteivät tieteen sovelluksia ja tuotekehittelyä rahoittavan Teknologian kehittämiskeskuksen (Tekesin) ja kaikkien tieteenalojen perustutkimuksesta ja tutkijankoulutuksesta huolehtivan Suomen Akatemian linjaukset muutu perustutkimuksen kannalta liian samankaltaisiksi.

Minulta kysyttiin lehtihaastatteluun vähän aikaa sitten, onko kriittisyys hävinnyt tieteen sanastosta - tai jos ei ole, onko se vain keppihevonen julkisuuden tai rahoituksen saamiseksi. Vastasin, että kriittisyys tieteen perusretoriikkana ei ole nyt oikein muodissa. Sen ovat korvanneet taloudelliseen kasvuun, hyötyyn ja vaikkapa yleiseen kiinnostavuuteen vetoaminen. Toisaalta tutkijalla ei ole varaa edes nyt sanoa, että hänen tieteensä on kritiikitöntä. Vähänkin syvemmin ajatellen on yhä edelleen uskottava aidosti tieteellisen, riippumattoman ja kriittisen tiedeyhteisön olemassaoloon. Itsestänselvyyksien kyseenalaistaminen, siis tieteen omaehtoinen kriittisyys, johtaa uuteen tietoon. Tieteen voima on sen itsenäisessä ja kriittisessä ulkopuolisuudessa. Tämä tulee muistaa, vaikka hyväksymmekin yliopistojen ja tieteellisen toiminnan kasvavan merkityksen myös yhteiskunnan nopeiden odotusten ja hyvinvoinnin moottorina.

Lisääntyvä ulkopuolinen rahoitus ja siihen kytketyt odotukset asettavat siis uudenlaisia haasteita tutkijan toiminnalle. Etenkin aallonharja-aloilla työskentelevien vastuu tekemisistään on eettisesti arvioiden entistä herkempää. Esimerkiksi biotieteet edellyttävät erittäin suuria rahallisia panostuksia, eivätkä rahoituspäätösten tekijät oman asiantuntemuksen ymmärrettävästi puuttuessa voi kuin luottaa tutkijoiden vakuutuksiin siitä, että tutkimusaiheet ovat järkeviä ja tukemisen arvoisia.

Biotieteilijät tai tietotekniikan osaajat pystyvät vakuuttamaan ympäristönsä sillä, että yhteiskunta ja sen jäsenet eivät voi tulla toimeen ilman niihin suunnattuja resursseja. Kun näin on, ei ole ihme, että myös muut, käytännössä kaikki tieteenalat, ovat joutuneet mukaan imuun: humanististen ja yhteiskuntatieteellisten tiedekuntien oppiaineet tuotteistavat täyttää päättää toimintaansa, pyrkivät tekemään itsestään konkreettisesti tarpeellisia yhteiskunnalle - ikään kuin eivät olisi sellaisia ennen olleet.

Tässä siis ollaan, eikä asialle itse asiassa ole nykytilanteessa edes vaihtoehtoja. Esimerkiksi monet lääke- ja luonnontieteet eivät enää pystyisi yliopistoissa täysipainoisesti toimimaan ilman ulkopuolelta tulevaa rahoitusta. Mutta tärkeää on tässäkin todellisuudessa muistaa, että yliopisto ei ole pelkkä palvelujen tuotantolaitos vaan uutta tietoa ja totuutta etsivä tutkimus- ja koulutusyhteisö. Tässä hetkessä elämisen sijasta kannattaisi visioida välillä hieman kauemmaksi tulevaisuuteen. Mitähän vaikkapa Turun yliopistoon pyrkivien mielessä on liikkunut, kun he ovat olleet tänä vuonna aiempaakin enemmän kiinnostuneita yhteiskuntatieteistä tai etsiytyneet kulttuurihistoriaan, mediatutkimukseen ja luokanopettajakoulutukseen niin suurin joukoin, että heistä ainoastaan viisi tai kymmenen prosenttia voitiin ottaa sisään?

Perusvoimavarat ja -toiminnot kriisissä

Ulkopuolisen rahoituksen tulo yliopistoon ja tieteen markkinoituminen yleensä herättävät monensuuntaisia kysymyksiä. Niistä tärkein on tietysti yllä tarkasteleman tieteen luonteen ja tieteen asetettavien odotusten muuttuminen voimakkaasti yhteiskuntaan ja sidosryhmiin orientoituneeksi. Samalla kiinnostus tiedettä kohtaan tietenkin kasvaa. Yleensä pidetään hyvänä sitä, että yliopistot antavat panoksensa kunkin vuoden taloudellisen kasvun ja hyvinvoinnin tunnuslukuihin.

Nykykatsannossa se tutkija on paras, joka osaa tehokkaimmin myydä akateemista asiantuntemustaan, toisin sanoen hankkia ulkopuolista rahoitusta hankkeilleen ja tutkijaryhmälleen. Seuraava askel on myydä koko intellektuaalinen pääomansa ja lopulta perustaa vaikkapa yhtiö. Ainakin Yhdysvalloista ja Britanniasta löytyy jo runsaasti tällä tavoin miljonääreiksi päätyneitä tutkijoita. J. K. Paasikivi kirjoitti, tosin kokonaan toisenlaisessa yhteydessä, jatkosodan aikana päiväkirjaansa: "Hän (...) luulee muuten, että tavallinen kyky rahan hankkimiseen on jotakin suurenmoista. Siihen pystyvät monet (...), mutta ei se ole mikään korkealle asetettava kyky."

Yliopistojen arkitodellisuutta on kuitenkin tällä hetkellä se, että resurssien hankkiminen on väistämätön ja välttämätön "korkealle asetettava kyky". Tästä koituu tosin yliopistojen välillekin jännitteitä. Yhdysvalloissa jopa korkealle arvostetun Michiganin yliopiston edellinen presidentti James J. Duderstadt on äskettäin kritikoinut varakkaimpia yksityisiä yliopistoja kuten Harvardia siitä, että ne ostavat huippututkijoita muista yliopistoista vahingoittaen samalla sekä oman yliopistonsa nuorten tutkijoiden urakehitystä että muiden yliopistojen tutkimus- ja koulutusohjelmia.

Suomessa emme ainakaan vielä ole tällaisessa tilanteessa. Oleellista kuitenkin on, että valtiovalta ei jätä yliopistoja heille. Yliopistojen perustoimintojen rahoitus on heikkenemässä ensi vuonnakin niin sanotusta tulevaisuuspaketista huolimatta. Valtiovalta kokonaisuutena ei arvosta riittävästi yliopistoissa tehtävää arkipäivän perustyötä, vaikka se asettaa niille kasvavia vaatimuksia. Eduskunta kylläkin edellytti viime vuonna kuluvaan vuoden talousarviota käsitellessään, että yliopistojen perusvoimavarojen vaje korjataan tällä vaalikaudella.

Korkeakoululaitoksen kehittämisestä annetun lain 3 §:n muuttaminen aiotaan nyt toteuttaa siten, ettei tulostavoitteiden lähes 30 prosentin nousua otettaisikaan määrärahojen kasvuna huomioon vielä vuonna 2001. Päinvastoin uhataan vähentää yliopistojen toimintamenoja, ellei korotettuja tutkintotavoitteita saavuteta korottamattomilla opettaja- ja muilla voimavaroilla!

Luottamus tieteeseen

Ellei valtiovalta turvaa yliopistoille riittävää perusrahoitusta, on selvää, että ulkopuoliseen rahoitukseen liittyvät riskit ja uhat kasvavat. Välttämätöntä on myös, että yliopistoissa työskentelevien palkkataso nostetaan nykyistä kilpailukykyisemmäksi. Yksittäisen huippututkijankaan palkkaukselle yliopisto ei nykyisessä rahoitustilanteessa voi tehdä juuri mitään. Se ei tietenkään ole selitys niille rikosepäilyille, joita yliopistoissamme on viime aikoina jouduttu kokemaan.

Tiedettä ja tutkijoita on totuttu pitämään rationaalisen objektiivisuuden ja korkean moraalin perikuvina. Suomessa yliopistojen ja tieteen arvostus on yhä korkealla verrattuna moniin suurempiin tiedemaihin. Siksikin tutkijan on tiedostettava, mitä häneltä eettisesti odotetaan - myös suhteessa työyhteisönsä. Yksikin "riittävän suuri" tutkimusvaroihin ja tutkimuksen moraaliiin liittyvä epäily vavahduttaa koko tiedeyhteisöä ja uhkaa peittää ainakin hetkeksi alleen monet niistä merkittävistä saavutuksista, joihin yksittäinen yliopisto ja sen tutkijat ja opettajat ovat kokonaisuutena yltäneet. Yliopistotyö on pitkäjänteistä. Se on yksilöllistä mutta myös yhteisöllistä, joten kellään yliopistoyhteisöön kuuluvalla ei ole oikeutta murentaa sitä kohtaan tunnettua luottamusta.

Nyt pohditaan paljon sitä, miten väärinkäytökset voidaan eliminoida tulevaisuudessa. Vastatakseen kasvavan ulkopuolisen rahoituksen haasteeseen sekä turvatakseen omien tutkijoidensa oikeudet useat yliopistot ovat viime aikoina vahvistaneet tutkimuspalveluksiköjään, järjestäneet tutkimussopimuksiin liittyvää koulutusta sekä palkanneet sisäisen tarkastajan, sopimusjuristin ja niin edelleen.

Esimerkiksi Turun yliopisto edellyttää, että kaikki yliopistolla tehtävää tutkimusta koskevat sopimukset on laadittava tutkimuspalveluksiköissä. Mutta jos tutkija ei näin toimi, ei paljon ole tehtävissä. Yliopistolla ei ole tietoa siltä salatusta tutkimuksesta ja rahaliikenteestä. Tutkijan työn on oltava itsessään niin motivoivaa ja omaa yhteisöä arvostavaa, että eettiset ja moraalisaännöt sisältyvät siihen itsestään selvytyhenä. Kuten Tutkimuseettisen neuvottelukunnan puheenjohtaja Keijo Paunio on todennut, sosiaalisen ja yhteisöllisen vastuun istuttamisen tulisi sisältyä akateemiseen koulutukseen kaikissa vaiheissa.

Tiedeyhteisö korjaa itseään?

On selvää, että kansalaiset ja julkisuus ovat kiinnostuneita tutkijoiden taloudellisista sidoksista ja etenkin väärinkäytöksistä. Tiedeyhteisön kannalta vielä perustavalaatuisempi kysymys on ulkopuolisen rahoituksen itseään kiihdyttävällä vaikutuksella. Kun rahoitus tulee yriyksiltä, niillä on myös odotuksia tutkimustuloksista, koska

kyse on liiketoiminnasta. Yliopiston tulee kaikissa tilanteissa voida taata, ettei tutkimustuloksia manipuloida tai suorastaan väärennetä tutkimusrahoituksen jatkumiseksi.

Brittitutkija Thomas Barlow toteaa, että jos kansalaiset menettävät uskonsa tiedemiehiin, silloin menee usko koko tieteeseen. Sitä on vaikea palauttaa. Vaikka epäilyt tieteen vilpittömyyttä kohtaan ovat lisääntyneet, Barlow katsoo, että tie-de on luonteeltaan itseään korjaavaa ja ennen pitkää parantaa sen, mikä on tarpeen. Onko tämä enää itsestään selvää? Yliopistojen perustutkimus ja -koulutus ovat pitkälti altavastaa-jina, elleivät ne itse voi määrittää perusideologiaansa, olla toimintaansa määrittävinä subjekteina - niin perustutkimuksessa kuin yliopistojen nykytehtäviin niin ikään kuuluvissa tieteen käytännöllisissä, yhteiskuntaan nopeasti reagoivissa sovelluksissa.

Yliopistojen tehtävät ovat ainutlaatuisen moninaiset. Yliopistoissa harjoitetaan tutkimusta ja annetaan tutkintoihin johtavaa koulutusta korkeimpaan osaamiseen nojaten. Yliopistot antavat merkittävän panoksen taloudelliseen kasvuun, ja niiden tehtävänä on kehittää yhteiskunnan rakenteita. Yliopistot pitävät yllä myös kulttuuriperintöä sekä antavat välineitä persoonalliseen kehitykseen ja ihmisten vuorovaikutukseen. Siksi tiedeyhteisössä työskentelevien osa on suuri. - Yliopistojen perusihanne, totuus ja siihen pyrkiminen, on lopulta aina puolella, joilla on varaa eettiseen vastuuseen ja avoimuuteen.

Kirjoittaja on Turun yliopiston rehtori. Kirjoituksen pohjana on hänen yliopiston lukuvuoden avajaisissa 2000-2001 pitämänsä puhe.

